

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.142:004.8

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.1>

Кобко-Одарій В. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУДОВІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВА

Анотація. Статтю присвячено дослідженню ролі штучного інтелекту у судовому застосуванні права. Дана тема є досить актуальною в наш час, оскільки на теренах вітчизняної науки недостатньо розроблено дане питання. Налічуються праці в яких досліджується саме інтерпритація права, окремо штучний інтелект, а от дуже мало уваги приділяється вивченню ролі інтерпритації права штучним інтелектом у судовій системі. Розробка даної теми надасть змогу більш глибоко вивчити феномен інтерпритації права саме штучним інтелектом, що дозволить більш глибоко дослідити дане питання, а також збагатить юридичну науку новими ідеями і теоріями.

Встановлено, що на сьогоднішній день штучний інтелект все більше імплементується в усі сфери життєдіяльності людини і правова система не є виключенням. Особливо великих оборотів штучний інтелект набирає у зарубіжних країнах, у судових процесах.

Проаналізовано, роль штучного інтелекту у судовому тлумаченні права. І запропоновано вважати, що електронний алгоритм може позитивно застосовуватись у судовому процесі, але не може виключити тлумачення норм права саме суддею-людиною.

Наведено і проаналізовано як вітчизняну законодавчу базу, так і законодавство Європейського Союзу щодо застосування штучного інтелекту при тлумаченні норм права в цілому.

На основі отриманих даних автором було встановлено та наведено перелік як позитивних, так і негативних моментів у процесі судового тлумачення права за допомогою штучного інтелекту.

Зазначено, що Україна на сьогоднішній день активно та успішно застосовує електронні алгоритми як у правовій сфері, так й інших сферах життєдіяльності людини.

Дійшли висновку, що тлумачення норм права в першу чергу повинно здійснюватись суддею-людиною, а штучний інтелект залучати до більш легких процесів.

Ключові слова: право, інтерпритація права, тлумачення права, судова інтерпритація норм права, штучний інтелект, електронний суд, цифровізація, діджиталізація, робот-суддя, електронний алгоритм.

Kobko-Odarii V. S. The role of artificial intelligence in the judicial application of law

Abstract. The article is devoted to the study of the role of artificial intelligence in the judicial application of law. This topic is quite relevant in our time, since this issue is not sufficiently developed in the field of domestic science. There are works in which the interpretation of law itself is studied, artificial intelligence separately, but very little attention is paid to the study of the role of interpretation of law by artificial intelligence in the judicial system. The development of this topic will make it possible to study more deeply the phenomenon of the interpretation of law by artificial intelligence, which will allow more in-depth research into this issue, as well as enrich legal science with new ideas and theories.

It has been established that today artificial intelligence is increasingly implemented in all spheres of human activity, and the legal system is no exception. Artificial intelligence is gaining especially high turnover in foreign countries, in court processes.

The role of artificial intelligence in judicial interpretation of law is analyzed. And it is proposed to consider that the electronic algorithm can be used positively in the court process, but cannot exclude the interpretation of legal norms by the human judge.

Both the domestic legislative framework and the legislation of the European Union regarding the use of artificial intelligence in the interpretation of legal norms as a whole are presented and analyzed.

Based on the obtained data, the author identified and listed both positive and negative points in the process of judicial interpretation of law with the help of artificial intelligence.

It is noted that today Ukraine actively and successfully applies electronic algorithms both in the legal sphere and in other spheres of human activity.

They came to the conclusion that the interpretation of legal norms should primarily be carried out by a human judge, and artificial intelligence should be involved in easier processes.

Key words: *law, interpretation of law, judicial interpretation of legal norms, artificial intelligence, electronic court, digitization, digitalization, robot judge, electronic algorithm.*

У сучасних умовах юридична сфера суспільства дедалі сильніше зазнає впливу з боку цифрових технологій, широке використання яких у перспективі може суттєво змінити низку важливих параметрів юридичної діяльності. Це стосується як правотворчості, так і правозастосування. Найважливішим правозастосовним органом є суд. В останні роки вчені-правознавці, а також публіцисти все частіше пишуть про цифровізацію судочинства. І це є логічним, оскільки діджиталізація з кожним роком набирає усе більших обертів і просочується у всі сфери життя людини.

Дана тема хоч і вважається відносно новою, але в літературі можна знайти роботи науковців, які займаються дослідженням даного питання. Так, можна згадати таких вчених, як О. А. Баранов, С. Воїнова, Т. Г. Каткова, Д. Пчелянський, Ю. М. Сидорчук, Н. В. Шишка, В. К. Шкарупа тощо. Проте, згадані праці вчених не виключають заданої тематики дослідження, оскільки поставлене питання є недостатньо вивченим у науковій юридичній літературі.

Метою нашого дослідження є встановлення ролі штучного інтелекту у процесі судової інтерпритації права.

Очевидно, що в цьому процесі можна виділити два головні аспекти. Перший з них пов'язаний з використанням тих багатих можливостей, які надають цифрові технології, для вдосконалення допоміжних аспектів діяльності судів. Йдеться, наприклад, про підготовку документів, про автоматичне ведення протоколів судових засідань, про розсилку повідомлень тощо. Другий аспект полягає у можливому використанні штучного інтелекту, що також є цифровою технологією, для ухвалення судового рішення, тобто, фактично про заміну судді-людини на робота, який стає суб'єктом правозастосування.

Перший аспект викликає, зазвичай, лише питання технічного характеру. Розумне вико-

ристання нових технологій може полегшити роботу судів, підвищити швидкість розгляду справ, полегшити виконання судовими працівниками допоміжних функцій.

Другий аспект – роботизація безпосередньо суддівської діяльності – викликає обґрунтовані сумніви. Чи може робот повноцінно замінити суддю-людину? Як бути в цьому випадку з судовим розсудом, який передбачає не лише юридичну, а іноді й моральну оцінку ситуації та доказів, що подаються? Як побудувати ефективний контроль за діяльністю судді-робота та тими рішеннями, які він виносить?

Та перш за все, вважаємо необхідним надати визначення ключовим поняттям нашого наукового дослідження для встановлення ясності категорій про які буде йти мова далі.

Так, на думку В. К. Шкарупи, інтерпритація права – це «внутрішній розумовий процес, спрямований та те, щоб усунути неясності й можливі помилки при застосуванні правових норм шляхом з'ясувати та роз'яснення дійсного змісту норм права. Тлумачення права спрямоване на те, щоб правову норму правильно і всебічно дослідити, з'ясувати той зміст, який законодавець вклав у словесне формулювання норми права» [1, с. 194].

Під штучним інтелектом розуміють – «самокеровану кібернетичну систему, яка має певну суму знань про світ і здатна на основі безпосереднього сприйняття і подальшого аналізу поточної ситуації до планування дій, спрямованих на досягнення мети, а також навчання» [2, с. 60].

На сьогоднішній день електронне правосуддя є одним із структурних елементів розвиненої держави. Так, у багатьох країнах уже впроваджено та активно використовуються окремі елементи електронного правосуддя, у зв'язку з чим важливо визначити межі використання сучасних інформаційних технологій при здійсненні правосуддя, в т.ч. визначити

роль ШІ у процесі тлумачення права та можливість і перспективи заміни судді на штучний інтелект.

Актуальність питання підвищується у зв'язку з тими практичними кроками у цій сфері, що роблять у низці країн. Так, 2018 р. у Дубаї було анонсовано проведення судового процесу без участі судді. Можливість заміни судді штучним інтелектом також була анонсована у Польщі, при цьому зазначається, що в найближчому майбутньому штучному інтелекту можна передати розгляд справ щодо адміністративних правопорушень.

У Бразилії вже використовується програма «Електронний суддя», яка аналізує свідчення та речові докази під час дорожньо-транспортних пригод, кваліфікує адміністративне правопорушення та формує обґрунтування для подальшого винесення судом рішення.

У Німеччині активно розробляється програма «Elterngeld» («Гроші батьків»), яка приймає рішення щодо позовів про дитячу допомогу. Як перевагу даної програми необхідно відзначити відкритий вихідний код, який забезпечує прозорість ухвалення рішення.

А от у Китаї з березня 2019 року у додатку WeChat запроваджено функціонування цифрового суду, що доступний у 12 із 33 провінцій Китаю та який через відеочат, модерований аватаром судді, під китайським гербом здійснює вирішення суперечок між сторонами. За нього говорить штучний інтелект, який оцінює аргументи обох сторін та на їх основі вирішує спір. При цьому рішення такого судді визнається на державному рівні. А от у китайській провінції Шаньдун штучний інтелект застосовується у кримінальному судочинстві за такими категоріями справ, як вбивство, грабiж, зґвалтування та замах на державну безпеку.

У США вже давно використовують штучний інтелект для ухвалення досудових рішень. Тим часом ШІ досить активно проникає в юридичну практику. Передовими користувачами ШІ в правосудді є США, які використовують технології переважно в цивільних і кримінальних справах. Нещодавнє опитування керівників юридичних компаній в США зі штатом 50 і більше юристів показало, що понад 36% юридичних фірм і понад 90% великих юри-

дичних компаній (>1000 адвокатів), або вже використовують, або активно досліджують використання систем ШІ у своїй юридичній практиці.

В Естонії проходить тестування робота-судді для вирішення спорів, що впливають із договірних відносин. Аналогічні програми також використовуються у Сінгапурі та Франції.

Існують думки, що штучний інтелект не в змозі зрозуміти нюанси юридичної справи, однак експеримент вчених з університетів Лондона, Шеффілда та Пенсільванії дещо спростував цю критику. Так, вчені навчили штучний інтелект аналізувати тексти судових справ та на основі певних алгоритмів і закономірностей здійснювати перевірку вже винесених рішень у контексті відповідності їх вимогам Європейської конвенції з прав людини. Штучним інтелектом було проаналізовано 584 справи, які стосувалися випадків катування, приниження гідності, права на справедливий суд та конфіденційності. Загалом штучним інтелектом було оцінено, що у 79% випадків рішення суду були правильними.

Але, є й дослідження, які вказують на недосконалість ШІ. Проведений Університетським коледжем Лондона експеримент показав високу точність результатів розгляду справ у суді – 79% і водночас виявив головний недолік застосування штучного інтелекту при аналізі матеріалів справи – неможливість зрозуміти фабулу справи, що розглядається. Такий результат поставив під сумнів повну заміну судді роботом доти, доки не буде розроблено алгоритм, що дозволяє повною мірою враховувати факти, що містяться в матеріалах справи, що розглядається [3, с. 240].

Необхідно відзначити, що статус «цифрового» судді або, іншими словами, «робота-судді» в зарубіжних країнах досі не визначено, і рішення, ухвалені штучним інтелектом, все одно приймаються від імені судді-людини, що викликає чимало складнощів при оскарженні такого рішення.

Але, враховуючи незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, а також автоматизації процесів правосуддя з урахуванням вимог українського законодавства, загальносвітових практик

та європейських стандартів, вже задіяний в Україні «Електронний суд», відповідно до Концепції побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС). Як вважають автори концепції, це повинно забезпечити пришвидшення процесів судочинства, зручність у доступі, надійність, захищеність інформації та прозорість шляхом публічності електронних ресурсів. Це було першим базовим кроком до діджиталізації судової системи [4].

Також, певний крок назустріч було зроблено Кабінетом Міністрів України 2 грудня 2020 р. № 1556-р, а саме було схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні, в якій передбачено використання технологій штучного інтелекту у сфері юриспруденції та здійсненні правосуддя. Це стає впливовішим і завдяки сучасними реформаційними тенденціями у галузі, наприклад, цивільного права, зокрема постановою Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 650 «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України»[5], започатковано комплексну роботу над процесами якісних та змістовних трансформацій цивільного законодавства України. Членами Робочої групи, утвореної цією Постановою, навіть було підготовлено Концепцію оновлення Цивільного кодексу України, в якій ставиться завдання у процесі нормопроекування визначитися принципам взаємодії людини з автономними роботами та штучним інтелектом [6].

Також, Вища Рада Правосуддя схвалила проєкт-розпорядження Кабміну щодо реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні та запропонувала запуснути пілотний проєкт із застосуванням ШІ на базі одного із судів першої інстанції в частині розгляду адміністративних правопорушень [7].

На сьогодні є необхідність детального опрацювання як наукової, так і нормативної бази використання ШІ в судовій діяльності. Про це свідчить прийняття Європейської етичної хартії щодо використання штучного інтелекту в судових системах та їхньому оточенні. А приведення у дію основних положень Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС

передбачає імплементацію правових основ в Україні до європейських стандартів.

Не зайвим буде згадати за етичні передумови застосування штучного інтелекту. Так, у 2018 році Європейська комісія з ефективності правосуддя Ради Європи прийняла вагомий міжнародний акт – Етичну хартію з використання штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі (European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment, далі – Хартія) [8] як систему єдиних принципів і правил використання штучного інтелекту у судовій системі.

Хартія передбачає, що етика, повага до прав людини і принципи незалежності судової влади були частиною розвитку всіх систем, заснованих на використанні штучного інтелекту, з самого початку. Етична хартія закріплює п'ять основних принципів щодо використання ШІ під час здійснення правосуддя: дотримання основних прав людини під час його використання; застосування технологій штучного інтелекту для виявлення недобросовісної суддівської практики шляхом аналізу текстів судових рішень та інших даних, які формуються в комп'ютеризованих системах/ реєстрах у процесі здійснення правосуддя; недискримінації, а саме запобігання розвитку будь-якої дискримінації між окремими особами чи групами осіб; якості та безпеки, що стосується обробки судових рішень і даних у безпечному технологічному середовищі; принцип «під контролем користувача» (under user control); прозорості, неупередженості та справедливості [9].

Правильним буде також відзначити й документ, який визначає вектор європейської стратегії щодо ШІ – це Біла книга зі штучного інтелекту: європейський підхід до досконалості і довіри (White Paper on Artificial Intelligence: a European approach to excellence and trust), опублікована 19 лютого 2020 року, в якій наголошується, що ШІ повинен працювати на людей і бути силою, яка працює на благо суспільства. Цей документ має на меті зазначити можливі зміни, які будуть сприяти надійному та безпечному розвитку ШІ в Європі з усією повагою до цінностей і прав громадян ЄС [10].

Справедливості заради, слід вказати, що останнім часом дискусійним є питання щодо можливості застосування штучного інтелекту безпосередньо у сфері винесення судових рішень. Йдеться вже не про можливість використання цифрових технологій у підготовчій діяльності юристів, а про використання штучного інтелекту під час здійснення правосуддя. Швидкий розвиток цифрових технологій, що мають в основі функціонування штучний інтелект, викликає необхідність теоретичного осмислення можливості їх використання у цій якості.

На переконання Н. В. Шишки, «тим, що може вирішити певні існуючі проблеми у судовій системі України, може стати штучний інтелект, оскільки, на відміну від людей, на нього неможливо чинити будь-який тиск чи підкупити. Застосування штучного інтелекту може формувати єдність та послідовність судової практики, оскільки запрограмована програма на певний алгоритм, як правило, не допускає помилок, які при людському факторі виникають переважно через внутрішнє переконання. На державному рівні в Україні вже існують великі кроки щодо діджиталізації правосуддя»[11, с. 144].

А щодо саме судової інтерпретації штучним інтелектом?»

Тлумачення права є провідною частиною організаційно-правової роботи посадових осіб, суб'єктів владних повноважень, що здійснюється ними в процесі застосування правових норм. У тому числі у суддів. Але, щоб правильно застосувати норму права, вони повинні її розтлумачити. Тобто, провести послідовний інтелектуально-вольовий процес, який спрямований на усунення неясностей при застосуванні правових норм шляхом з'ясування та роз'яснення дійсного змісту та сутності норм права, який складається із аналізу змісту джерел права (нормативно-правових актів) та виявлення суті та основних ознак норм права.

Суддя, який виносить судове рішення, здійснює при цьому тлумачення права стосовно конкретної справи. Передача штучному інтелекту функції ухвалення судових рішень фактично означає передачу йому функції тлумачення права. І якщо раніше в теорії права

було прийнято вважати, що суб'єктом тлумачення права є особа чи орган, що встановлює зміст нормативних правових актів з метою їх реалізації, то найближчим часом до суб'єктів судового тлумачення може додатись штучний інтелект, а точніше алгоритм, в основі якого лежить вибір та застосування тієї чи іншої норми до конкретних правовідносин.

Суддя у процесі тлумачення права застосовує основні способи тлумачення правових норм, такі як граматичний, логічний, системний, історико-політичний тощо. Крім того, у процесі тлумачення права суд досліджує існування офіційного тлумачення чи роз'яснення норм права вищою судовою інстанцією. Діяльність суду в процесі ухвалення рішення ґрунтується на нормах процесуального законодавства, якими закріплені такі принципи, як розумність, справедливість, рівноправність. Необхідно також зазначити, що суддя керується внутрішнім переконанням, яке залежить від його особи та умов її формування. Моральна оцінка справи поки що (можливо, і в майбутньому) доступна лише людині як особистості і не доступна роботі, навіть функціонуючому на основі штучного інтелекту. Саме сукупність зазначених дій дозволяє судді виявити зміст правової норми та застосувати її у кожному конкретному випадку.

Результатом судового тлумачення є судові рішення, отже, у найближчому майбутньому на нас чекають «смайт-рішення», «смайт-визначення», «смайт-ухвали» тощо. І якщо «смайт-контракт» вже успішно закріпився в юридичній діяльності, то термін «смайт-рішення» видається майже фантастичним.

В даний час «смайт-рішення» можна визначити, як рішення суду, прийняте штучним інтелектом, у процесі прийняття якого штучний інтелект тлумачить правові норми на підставі певного алгоритму та введених даних. До безумовних переваг цифрових рішень суду слід віднести: 1) неупередженість при ухваленні рішення, при цьому необхідно наголосити на важливості коректності внесення даних, на підставі яких алгоритм зможе винести судові рішення; 2) швидкість обробки всіх наявних даних, в т.ч. подібних судових актів. Ця перевага дозволить виключити ухвалення

протилежних рішень у аналогічних справах; 3) відсутність арифметичних помилок при здійсненні розрахунків; 4) відсутність корупційного чинника; 5) розвантаження державного бюджету, адже роботу-судді не потрібно платити заробітню платню, а судді-людині можна буде її зменшити, бо частину роботи буде виконувати робот. Незважаючи на це, необхідно наголосити на небезпеці застосування смарт-технологій у процесі ухвалення судового рішення, так як штучному інтелекту недоступні такі категорії, як почуття відповідальності, самоаналізу, справедливості, розумності.

Стосовно українського судочинства використання штучного інтелекту при винесенні рішення, на нашу думку, є можливим. Але з однією поправкою... Вважаємо, що штучний інтелект можна застосовувати у справах із простою фабулою спору, наприклад, у розрахункових справах, де значну частку рішення займають математичні розрахунки (наприклад, визначення часток у спадкуванні). Штучний інтелект може оцінити докази, подані в матеріалах справи, що розглядається у порядку спрощеного провадження, особливо у випадках, коли відповідач не заперечує факт наявності заборгованості (наприклад, підписано акт звірки взаєморозрахунків). Застосування штучного інтелекту можливе у процесі ухвалення рішень у справах з однотипною фабулою спору, яка відрізняється лише цифровими показниками. Ця інновація дозволить зменшити ризик математичних помилок і друкарських помилок і, крім того, дозволить розгрузити суддів, щоб ті присвятили більше часу справам зі складною фабулою спору, де безпосередньо важлива оцінка доказів та обставин судової справи.

Крім того, активне використання «смарт-рішень» може бути засобом забезпечення принципу одноманітності судової практики. При цьому затверджувати запропоноване «смарт-рішення» або здійснювати вибір між такими рішеннями має безпосередньо суддя-людина, яка і нестиме відповідальність за прийнятий акт.

Основними прогалинами, що виникають у сучасному праві та пов'язані з розвитком штучного інтелекту, дослідники вбача-

ють: правосуб'єктність продуктів штучного інтелекту; їхню відповідальність у контексті можливих правових обов'язків; захист їхніх можливих прав в юридичній площині «робот – людина»; юридичні наслідки їхніх «правомірних» або «неправомірних» дій; інтелектуальні права як на самих роботів, так і на продукти, що були створені штучним інтелектом тощо. Зокрема, відкритим для дискусії залишається питання, хто має нести відповідальність за невиконання штучним інтелектом обов'язків, – сам штучний інтелект, його розробник чи держава? Або хто має відповідати за неправильно винесене рішення, якщо ШІ невірною розтлумачив норму права і виніс помилкове судове рішення?

У чинному українському законодавстві «штучний інтелект» є відносно новим терміном, тому однозначне законодавче визначення, так само як і правове регулювання поки що на стадії розробки. А тому, відповідальність, пов'язана з використанням штучного інтелекту на сучасному етапі нормативно не закріплена.

Проте, в даному випадку можливо зробити посилання на розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» в якому надається роз'яснення поняттю ШІ – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань[12]. Дане поняття потребує доопрацювання та закріплення на законодавчому рівні.

Таким чином, суть використання штучного інтелекту в процесі прийняття рішення повинна полягати не у передачі штучному інтелекту функції тлумачення права, а у створенні судді умов для ухвалення найсправедливішого рішення. Тобто, на нашу думку, ШІ повинен бути помічником судді, а не заміняти його. Використання штучного інтелекту

в судовому процесі на сучасному етапі має полягати не в конструюванні нової моделі відносин, заснованої на наділенні робота-судді статусом правозастосовника, а в органічному включенні цифрових технологій у вже існуючу модель судочинства. Таким чином, говорити

про заміну суддею-роботом, вважаємо, ще передчасно. Тим не менш, активність впровадження штучного інтелекту в судову діяльність є справою часу, і питання теоретичного доопрацювання використання такої інновації залишається відкритим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Теорія держави і права / авт.-упорядники Галуцько В. В., Пономаренко Г. О., Шкарлупа В.К.; за ред. В.К. Шкарупи. Херсон. ХНУВС. 2007. 280 с.
2. Пчелянський Д., Воїнова, С. (2019). Штучний інтелект: перспективи та тенденції розвитку. *Automation of Technological and Business Processes*, 11(3), 2019. 59-64.
3. Markoff J. Armies of expensive lawyers replaced by cheaper software // *The New York Times*. – 2011. – 4 March. URL: <http://www.nytimes.com/2011/03/05/science/05legal.html>.
4. Про погодження Концепції побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Рішення Ради суддів України Рішення від 22.11.2019 No 97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097414-19#n9> (дата звернення: 18.02.2021).
5. Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України: Постанова Верховної Ради України від 17 липня 2019 р. No 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.02.2021).
6. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім АртЕк, 2020. 128 с.
7. В українських судах використовуватимуть штучний інтелект: громадська медіа-платформа ТМЦІНФО URL: <https://tmcinfo.com.ua/publications/2021/02/14/v-ukrajinskyh-sudah-vykorystovuvatymut-shtuchnyj-intel>
8. European Commission for the Efficiency of Justice (2019). European Ethical Charter on the use of AI in the judicial systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>.
9. Проект Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. 2020 URL: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files.86.docx>.
10. White paper. On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust. European Commission. Brussels, 19.02.2020 COM(2020) 65 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf.
11. Шишка Н.В. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. 2021. С. 143-145.
12. Про схвалення концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.01.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text>.